

UOT: 82.02

<https://doi.org/10.59849/2311-8482.2025.2.9>

FƏRMAN XƏLİLOV*

HÜSEYN RAZİNİN QEYRİ-MƏTBU “OCAQ” PYESİ HAQQINDA BƏZİ QEYDLƏR

Naxçıvan ədəbi mühitinin yetirməsi, Azərbaycan miqyasında tanınmış şair, nasir, publisist və tərcüməçi Hüseyn Razi (1924-1998) dramaturgiya sahəsində də məhsuldar yaradıcılığı ilə diqqəti cəlb edir. Sayı 10-a çatan dram əsərlərindən 6-sı Bakı, Naxçıvan, Sumqayıt, Lənkəran, Füzuli və Ordubad teatrlarında səhnələşdirilib. Tamaşaya qoyulan pyeslərinin, demək olar ki, hamısına mətbuatda müsbət rəy verilib.

H.Razinin bu gün də öz aktuallığını itirməyən dram əsərlərindən biri də 1987-ci ildə tamamladığı “Ocaq” pyesidir. Hələlik heç yerdə çap olunmayan və tamaşaya qoyulmayan bu pyes şairin “Gündəlik”lərinə əlavə olunmuşdur. Əsər Azərbaycannın çörəyini yeyib suyunu içən, havasını udan nankor ermənilərin xınliyi və xəyanətkarlığı mövzusunda həsr olunub.

Məqalədə “Ocaq” pyesi ilk dəfə olaraq tədqiqata cəlb edilir və ətraflı şəkildə təhlil olunur.

Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, “Ocaq” pyesi həsr olunduğu mövzuya görə təkcə H.Razi yaradıcılığında yox, həm də müasir Azərbaycan dramaturgiyasını zənginləşdirən cəsarətlə yazılmış dəyərli əsərlərdən biridir.

Açar sözlər: Naxçıvan ədəbi mühiti, Hüseyn Razi, dramaturgiya, “Ocaq” pyesi, erməni xəyanəti

Giriş

H.Razinin 1987-ci ildə tamamladığı “Ocaq” adlı iki hissəli pyesi o dövr üçün çox aktual bir mövzuya həsr olunmuşdur. Əsər indiyədək heç yerdə çap olunmayıb. Onun üç variantı vardır ki, bunlar da şairin “Gündəlik”lərinin XXV və XXVI cildlərində yatıb qalmaqdadır. Erməni xainliyini və xəyanətini ifşa edən bu pyesin çapı və tamaşaya qoyulması ermənilərə havadarlıq edən sovet hökumətinin hakimi-mütləq olduğu dövrdə müşkül məsələ idi. Odur ki, oxucular və tamaşaçılar bu əsərin varlığından xəbər tutmamışlar. Biz ilk dəfə olaraq həmin əsərin təkmilləşdirilmiş son variantını tədqiqata cəlb edərək onun təhlili qzərində dayanmaq istəyirik.

Pyesin yazılma səbəbləri. Əsərdəki hadisələr keçən əsrin 80-ci illərində elmi-tədqiqat institutlarının birində cərəyan edir. Lakin fikrimizcə, bu institut Azərbaycanın kiçildilmiş bir modelidir. Pyesin “Ocaq” adlandırılmasına gəldikdə isə bu, geniş anlamda Azərbaycana, dar, cılız mənada isə “Böyük Ermənistan” xəstəliyinə yoluxan üzdənirəq Zori Balayanın 1981-ci ildə erməni dilində, 1984-cü ildən sonra isə Moskvada rus dilində təkrar-təkrar çap olunan “Ocaq” kitabına işarədir. O vaxt Azərbaycanda çox böyük etirazla qarşılanan bədnam “Ocaq” kitabı nəinki Azərbaycana, bütün türk dünyasına sonsuz nifrət ruhunda yazılmış bir cızma-qara idi. Halbuki onun nankor müəllifi Xankəndidə dünyaya gəlmiş, Azərbaycanın çörəyini yemiş, suyunu içmiş, havasını udmuşdu.

Kitab Qarabağ, Naxçıvan, hətta Gəncənin qədim erməni torpaqları olması, buradakı tarixi abidələrin isə guya ermənilərə məxsusluğu haqqında cəfəngiyyatlarla doludur. Həmin vaxt Azərbaycan ziyalıları tərəfindən Z.Balayana tutarlı arqumentlərlə əsaslandırılmış sərt və kəskin cavablar verilmişdi. Hətta şair Eldar Baxışın aşağıdakı sözləri dillər əzbərinə çevrilmişdi:

O nədir yazmısan, Zori Balayan,
“Bala” da bizimdir, “zor” da bizimdir.
Ölmək istəyirsən, gəl Qarabağa,
Kəfən də bizimdir, gor da bizimdir

Belə bir vaxtda H.Razi susa bilməzdi və susmadı da. Xaç qardaşları ermənilərə havadarlıq edən Moskvanın hələlik hökm sürən zəhminə baxmayaraq milli ruhda yazılmış belə bir əsəri ortaya qoya bildi.

Əsərin qısa məzmunu. Arxeologiya İnstitutunun direktoru professor Kamanzadə müavini respublikada elm sahəsində yüksək səlahiyyətə malik olan akademik Qaraxanovun bacanağı Zorbala Zorbalayevlə birlikdə institutu bazara çeviriblər. Burada orta məktəb səviyyəsində savadı olmayanlara elmi dərəcə verilir, arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan maddi mədəniyyət nümunələri talanır. Həyat yoldaşını adam yerinə qoymayan Kamanzadə öz aspirantı Zorbalanın arvadı Ofelya ilə intim münasibətdədir.

Kamanzadənin qardaşı milis polkovniki Zahid və institutun gənc elmi işçisi, arxeoloq Ozan Kamanzadənin bəd əməllərini üzünə deyərək onu düz yola dəvət edirlər. Kamanzadə isə bundan heç bir nəticə çıxarmır. Üstəlik qızı Bəhrüzəni sevgilisi Ozandan ayıraraq başqa bir vəzifəli və pullu şəxsin oğluna vermək istəyir.

Kamanzadə və Zorbala onların saxtakarlıqlarını aşkara çıxarmağa cəhd edən Ozanı zərərsizləşdirmək üçün ona tələ qururlar. Əlincə qalasına qazıntıya gedərkən Zorbala bir əyyaş gözətçinin vasitəsilə qəbirlərdən çıxan sümükləri oğurladıb Ozangilin həyətində gizlətdirir.

İtaliyadan Azərbaycana gələn və bir müddət burada tədqiqat aparan arxeoloq senyor Pikardo da Əlincəyə gəlir və Zorbalanın iç üzünü açır. Məlum olur ki, digər saxtakarlıqları bəs deyilmiş kimi o, Pikardoya içi "xalq sənətinin qədim və nadir nümunələri" ilə dolu bir mücrü verib və xahiş edib ki, bunu arvadı Ofelyanın Neapolda yaşayan dayısına çatdırsın. Əvvəlcə Zorbala bu cinayətini boynuna almır. Ona böhtan atıldığını deyir. Pikardo Zorbalanın xətti ilə Ofelyanın dayısına yazılan məktubu cibindən çıxarıb oxuyur. Yaranan həyəcanlı andan istifadə edən Zorbala aradan çıxır. Bu vaxt oraya gələn əyyaş gözətçi Malik deyir ki, Zorbala "səhərdən beynimi qazırdı ki, Ozan mağarada olanda xəbər eliyim, nəyisə partlatmaq istəyirdi" [1, s. 129]. Bir azdan partlayış səsinə hamı təşvişə düşür. Az keçmir aydın olur ki, Zorbala Ozanın içirisdə işlədiyi mağaranı partladığı. Ozan ağır yaralanır.

Əsər polkovnik Zahidin bu sözləri ilə bitir: "Mən bir həqiqətə inanıram ki, dünya da dəniz kimidir. Çirkabı özündə saxlamır, duruluq istəyir. Nə qədər ki, çürük təriflərdən xoşallanırıq, nəfsimizə aldanırıq, nə qədər ki, buyuruq qulu kimi ayaq üstə yuxulu kimi dayanmışıq fikrimiz ikitirəlidir, yalanların gəlhagəlidir. Nə qədər öz əlimizlə halallıq dəyərsizləşir, arzular gümanlarla üzləşir, nə qədər ki, harınlaşıb aşib-daşmaq, öz qınında allahlaşmaq meyli var, aramızda xəyanət adlı amansız bir tüfeyli var. İki yolun ayrıcındaydıq: bir yanda ucalığın zirvəsi, bir tərəfdə enişlərin cəzirəsi. Üçüncü yol yoxdur" [1, 131].

Pyesin əsas surətləri və onların səciyyəsi. Pyesdə əsas tənqid hədəflərindən biri olan Vahid Kamanzadənin fəaliyyətində elmi istiqamət arxa plandadır. Onun belə iş üsulunu qəbuledilməz hesab edən Ozanın dediyi kimi "İnstitut əsasən təsərrüfat işləri ilə məşğuldur. Kiminə ev verir, kiminə maşın, kiminə ezamiyyə, mükafat, kurort putyovkası, maddi yardım" [1 s. 115].

Kamanzadənin verdiyi cavab da çox kəsərlidir: "Əzizim, sən direktor olanda görəəcəksən ki, mən nə çəkirəm. Yuxarıdan deyilən sözün ziddinə getmək olmur" [1 s. 115].

Bu cavab bir daha onu sübut edir ki, sovet rejimində "yuxarıdan deyilən sözlər" aşağı təşkilatlarda özbaşanalılıqlara və qanunsuzluqlara yol açan əsas qaynaqlardan biri olmuşdur. Əslində Kamanzadənin bəzi sözlərindən anlamaq olur ki, o, "yuxarılardan" narazıdır: "Bu yerin camaatını gümrah saxlayan bu dağlardır. Dünyada cəmi üç yerdə var belə hava, belə su... Hamısını da dünya şöhrətli kurort eləyiblər. Ancaq biz burada kiçik bir istirahət evi də açmamışıq. Bu da bizim qeyrətimiz" [1, s. 105]. O hətta sözünə qüvvət vermək üçün xalq şairi M.Ə.Sabirin bir misrasını da

dilinə gətirir: “İş görəcək yerdə söz əzbərlərik”. Bu məqamda, müəllif, şübhə etmirik ki, ayıq oxucularını şeirin digər iki misrasını xatırlamağa da vadar edir:

Asta qaçıb dürtülərik xəlvətə,

Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə [2, s. 244].

Kamanzadə “yuxarılardan” narazılığının bir səbəbini də belə etiraf edir: “Qırx ildir işləyirəm, adım bir dəftərə düşməyib... Bir usdan çobanlara orden verirlər” [1, s. 109].

Müəllifin Ofelyanın dilindən verdiyi sözlər isə Kamanzadənin narazılığının digər səbəbindən xəbər verir: “Quşçuluq fabrikinin direktoru Kərəmin bir günlük gəliri akademikin iki aylıq maaşından çoxdur” [1, s. 93].

Kamanzadənin bu sözləri isə “yuxarıların” itaətində əzilənləri duyub salıb oyatmaq məqsədilə deyilir: “Qoyunlar qərəzsizdir. Təmənnaları yoxdur. Balasını gözünün qabağında kəssən, əhəmiyyət vermir” [1, s. 106].

Kamanzadə işində neqativ hallara yol versə də, ailədə nümunəvi olmasa da, milli mənliliyini və təəssübkeşliyini itirməyib. Bu, onun bəzi replikalarında və Zorbalaya verdiyi cavablarda özünü daha çox büruzə verir:

“Zorbalada qeyrət hələ rüşeym halındadır” [1, s. 92].

“Səhl Smbat kimi adamlar indi də var. Aramıada vurnuxurlar” [1, s. 119].

“Başqa xalqın hesabına xənginləşmək, müdrikləşmək istəyən xalq (ermənilər nəzərdə tutulur – F.X.) bədbəxt xalqdır” [1, s. 119].

Zorbalaya: “Bu torpağın çörəyi, bu ocağın odu, haqqı-sayı haram olsun sənə!” [1, s. 128].

Lakin bütün bunlar Vahid Kamanzadənin bəd əməllərinə haqq qazandırmır.

Zorbala bədnam Zori Balayan kimi nankorların ümumiləşdirilmiş tipidir. “Miatsum” mərzinə mübtəla olan erməni daşnaklarının bütün rəzillikləri – hiyləgərlik, xainlik, nakışilik, yalançılıq, yaltaqlıq, satqınlıq, qəddarlıqlıq onda cəmləşmişdir.

Zorbala Kamanzadənin etibarını qazanaraq onun rəhbərliyi və himayəsi ilə elmi dərəcə alır. Dissertasiyası institutun arxivində yatıb qalan, müəllifi isə repressiya qurbanı olan bir alimin tədqiqat işidir. Ozan bunu Kamanzadənin üzünə deyir: “Onun yazdıqlarında, daha doğrusu başqalarının əsərinə yöndəmsi əlavələrində Azərbaycan, onun hüdudları, sənətimiz, adətlərimiz, arxeologiyamız, hətta inqilabi mübarizəmiz haqqında ciddi təhriflər var. Xüsusilə Naxçıvan haqqında” [1, s. 96].

Pyesdəki çoban Xanların kinayə ilə yoğrulmuş sözləri belə üzdənirək alimlərin boyuna biçilmişdir: “İndi yaxşı çoban avara professordan əfzəldir” [1, s. 109].

Müəllifin Zorbalanı savadsızlığını və xəyanətini çoban Xanlar və fəhlə Daşdəmirin dilindən ifşa etməsi düşündürücüdür.

“Xanlar: Bir dəfə bu qazıntıda işləyən uşaqları nahara gətirmişdim. Orada Zorbala müəllim dedi ki, lavaş çörəyini biz qonşu millətlərdən götürmüşük. Hələ bozbaş, dolmanı, xəşili, qovurmanı da qoşurdu lavaşa. Guya bizim babalarımızın əli heç isti suya dəyməyib.

Daşdəmir: Zorbala zoruna salır. Dünən bir paslı dəbilqə tapmışdım. İki ayaq bir başmağa dedi ki, bu, Tıqran padşahın dəbilqəsidir... Professor olmasam da, mən suxurların yaşını rəngindən bilirəm. Dəbilqəni tapan kimi qandım ki, bu, Səhl Smbatın güdaza verdiyi Babək pəhləvanın vaxtından torpaqda qalır” [1, s. 118-119].

Bu replikalarla müəllif diqqətə çatdırmaq istəyir ki, Zorbala kimi nankorların layiqli cavabı vaxtında və müntəzəm olaraq birinci növbədə hakim dairələr və elmi elita tərəfindən verilməli idi, nəinki çoban Xanlar və fəhlə Daşdəmirilər tərəfindən.

Zorbala gənc arvadı Ofelyanın Kamanzadə ilə intim münasibətinə göz yumaraq tez bir zamanda onun da elmi dərəcə almasına nail olmaq istəyir. Son planı isə oğurladıqları qədim və nadir əşyaları sərhəddən keçirərək qaçmaqdır. Onların bu niyyətini hiss edən Qzanın Ofelyaya dediyi sözlər çox sərtir: "Ofelya xanım, çörəyini yediğin torpağın, istisinə qızındığın ocağın şərəfini uca tutmamaq xəyanətdir" [1, s. 95].

Belə epizodlarla müəllif Zori Balayanların məqsədlərinə çatmaq üçün ən alçaq və şərəfsiz yollara əl atmalarını nümayiş etdirə bilir.

H.Razi pyesdə sovet rejiminin iç üzünü açan replikalar işlətməkdən də çəkinmir. Bu baxımdan çoban Xanların arvadı Səkinə arvadın dilindən verilən sözlər az mətləblərdən xəbər vermir: "Hansı idarəyə gedirsən, iclas, dedi-qodu, süpürləşmə. Bəs bunlar nə vaxt işləyirlər?...Allahın altında bir kabinetim ola, yekə də qulluğum... Oğrunu, rüşvətxoru, yalançını, yaltağı, müftəyeyəni, küp dibində yatanı, el malına daraşanı, quldurbaşını qarın-qarına bağlayıb traktorla tökərəm Araza" [1, s. 88-89].

Nəticə. Təəssüf ediləcək haldır ki, bu pyes qeyri-mətbu olduğu üçün indiyədək diqqətdən kənar qalmış və tamaşaya qoyulmamışdır.

"Ocaq" pyesi həsr olunduğu mövzuya görə təkcə H.Razi yaradıcılığında yox, həm də müasir Azərbaycan dramaturgiyasında diqqəti cəlb edən cəsarətlə yazılmış dəyərli əsərlərdən biri hesab oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Razi H. Ocaq (iki hissəli pyes). 1987. Hüseyn Razi. "Gündəlik"lər. İyirmi səkkiz cildə. 1964-1993-cü illər. XXVI c., s.69-131/ Şairin qızı Firuzə Rzayevanın şəxsi arxivi, Naxçıvan şəhəri.
2. Sabir M.Ə. Hophopnamə. İki cildə. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 280 s.

**AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: fermanhalilov@yahoo.com*

Farman Khalilov

SOME NOTES ON HUSEYN RAZI'S UNPUBLISHED PLAY "OJAG"

Huseyn Razi (1924-1998), a well-known poet, prose writer, publicist and translator of Nakhchivan literary environment, attracts attention with his productive creativity in the field of dramaturgy. Of the 10 dramas, 6 were staged in the theaters of Baku, Nakhchivan, Sumgayit, Lankaran, Fuzuli and Ordubad. Almost all of his plays were given positive feedback in the press.

One of H. Razi's dramatic works that has not lost its relevance even today is the play "Ojag" ("Hearth"), which he completed in 1987. This play, which has not yet been published and staged anywhere, has been added to the poet's "Diary". The work is devoted to the theme of the ingratitude and treachery of the ungrateful Armenians who eat the bread of Azerbaijan.

For the first time in the article, the play "Ojag" is involved in research and analyzed in detail.

The author concludes that the play "Ojag" is one of the valuable works written not only in Razi's work, but also boldly enriching modern Azerbaijani drama due to its theme.

Keywords: *Nakhchivan literary environment, Huseyn Razi, dramaturgy, play "Ojag", Armenian betrayal*

Фарман Халилов

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ О ПЬЕСЕ ГУСЕЙНА РАЗИ “ОЧАГ”

Гусейн Рази (1924-1998) – воспитанник Нахчыванской литературной среды, известный во всем Азербайджане поэт, прозаик, публицист и переводчик, привлекает внимание своим плодотворным творчеством и в области драматургии. 6 из 10 драматических произведений были поставлены в театрах Баку, Нахчывана, Сумгаита, Ленкорани, Физули и Ордубада. Почти все его пьесы получили положительные отзывы в прессе.

Одним из драматических произведений Г.Рази, не утратившим актуальности и сегодня, является пьеса “Очаг”, которую он завершил в 1987 году. Эта пьеса, которая нигде не была опубликована и не поставлена на сцене, была добавлена в “Дневник” поэта. Произведение посвящено теме цинизма и предательства неблагодарных армян, которые едят хлеб, пьют воду и глотают воздух Азербайджана.

В статье пьеса ”Очаг” впервые привлекается к исследованию и подробно анализируется.

Автор приходит к выводу, что по своей теме, пьеса ”Очаг” является одним из ценных произведений, обогативших не только творчество Г. Рази, но и современную азербайджанскую драматургию.

Ключевые слова: *Нахчыванская литературная среда, Гусейн Рази, драматургия, пьеса «Очаг», армянское предательство.*

İlk daxilolma tarixi: 17.04.2025
Son daxilolma tarixi:05.05.2025